

letlere yazılan mektuplarda kullanılan ifade özelliklerini anlatır. Eseri yazarken belgelerin tamamına ulaşamadığını, saltanat makamına büyük saygısına rağmen hükümdarın kusurlarını gizlemeye çalışmadığını, eski hasımları ve rakipleriyle olan düşmanlıklarını bir yana bırakarak Gazneli sarayında olup bitenleri tarafsız bir gözle aktardığını söyler. Beyhaki, eserini uzun yıllar idarî görevde bulduktan sonra kaleme alması dolayısıyla İbnü'l-Kalânisî, Kâdî el-Fâzıl ve İmâdüddin el-İsfahânî'ye benzetilir. Arapça'nın resmî dil olarak kullanıldığı, Arap kültür ve edebiyatının hâkim bulunduğu bir dönemde Farsça yazılan *Târîh-i Beyhaki*'de Arapça'nın etkisi açıkça görülür. Arapça şiirler, atasözleri, kelime ve deyimlerin yanında bazan cümle yapıları bile Arapça'nın gramer özelliklerini taşır.

Târîh-i Beyhaki'nin günümüze ulaşan bölümleri ilk defa W. H. Morley ve W. N. Lees tarafından İngilizce başlıkla yayımlanmış (*The Tarih-i Beyhaki Containing the Life of Masoud, Son of Sultan Mahmud of Ghaznin, Being the 7th, 8th, 9th, and the Part of the 6th and 10th, Vols of the Tarih-i Al-i Saboktakeen* [Calcutta 1862]), bunu Seyyid Ahmed Edîb-i Pîşâverî (Tahran 1305), Saîd-i Nefîsî (I-III, Tahran 1319-1332 hş.), Kâsım Ganî ve Ali Ekber Feyyâz (Tahran 1324 hş./1945), Ali Ekber Feyyâz (Meşhed 1350 hş./1970, 2. bs., 1355 hş./1976'da M. C. Yâhakkî'nin lugatçe ilâvesiyle), A. İhsânî (Tahran 1358 hş./1980), Halîl Hatîb Rehber (I-III, Tahran 1368 hş.) ve Menûcihr Dânişpejûh'un (I-II, Tahran 1376 hş.) ilmî neşirleri takip etmiştir. Eserin bazı bölümleri ayrıca yayımlanmıştır (*Hasenek Vezir ez-Târîh-i Beyhaki*, Tahran 1364/1985; *Güzide-i Târîh-i Beyhaki* [nşr. Nergîs Revânepûr], Tahran 1365 hş./1986). Saîd-i Nefîsî, sonraki dönemlerde yaşayan tarihçilerin *Târîh-i Beyhaki*'den yaptıkları nakil ve iktibasları derleyip iki cilt halinde yayımlamıştır (*Der Pîrâmûn-i Târîh-i Beyhaki*, Tahran 1342 hş.). Eserin geniş bir özeti, Albin de Biberstein Kazimirski tarafından neşredilen Menûcihrî'nin divanının girişinde verilmiştir (Menoutchehri, *poète persan du onzième siècle*, Paris 1886, s. 17-131). *Târîh-i Beyhaki*'nin bazı bölümlerini B. Doin Almanca'ya (*Muhammedanische Quellen zur Geschichte der südlichen Kûrstenlander des Kaspisohen Meeres*, St. Petersburg 1950); Elliot ve Dowson İngilizce'ye (*History of India*, Delhi 1866-1867, 1900, II, 53-154) çevirmiştir. Eser Yahyâ el-Hasşâb ve Sâdik Neş'et tarafından *Târîhu'l-Beyhaki* adıyla Arapça'ya ter-

cüme edilmiş (Kahire 1376/1956; Beyrut 1982), A. K. Areuds'in Rusça tercümesi *Is-toria Masuda (1030-1041)* adıyla yayımlanmıştır (Taşkent 1962; Moskova 1969). Necati Lugal'in Türk Tarih Kurumu adına yaptığı Türkçe tercüme henüz basılmamıştır. Bazı araştırmacılar, Beyhaki'nin *Ma-kâmât-ı Maḥmûdî* adlı bir eserinden bahsederken bunun *Târîh-i Beyhaki*'nin Sultan Mahmud dönemiyle ilgili bir parçası olduğunu ileri sürmüşlerdir (*Elr.*, III, 890).

BİBLİYOGRAFYA :

Muhammed b. Hüseyin el-Beyhaki, *Târîh* (nşr. Halîl Hatîb Rehber), Tahran 1368 hş., neşreden giriş, I, 13-39; a.e. (nşr. Kâsım Ganî – Ali Ekber Feyyâz), Tahran 1375 hş., neşreden giriş, s. h-yû; a.e. (nşr. Menûcihr Dânişpejûh), Tahran 1376 hş., neşreden giriş, I, 7-32; a.e. (trc. Yahyâ el-Hasşâb – Sâdik Neş'et), Beyrut 1982, tercüme eden giriş, s. 5-39; Beyhaki, *Târîh* (Hüseynî), s. 303; *Ahbârü'd-devleti's-Selcûkiyye* (Lugal), s. 50-55; Rieu, *Catalogue*, I, 158 vd.; Storey, *Persian Literature*, I, 252-254; Bahâr, *Sebk-i Şinâsi*, Tahran 1337 hş., II, 62-95, 114; Safâ, *Edebiyyât*, II, 890-892; Mujtaba Minovi, "The Persian Historian Bayhaki", *Historians of the Middle East* (ed. B. Lewis – P. M. Holt), London 1964, s. 138-140; Rypka, *HIL*, s. 442; Nasser Akhlagui, *Ebu'l-Fazl Beyhaki, Tarihi ve Tarihinin Dili ve Edebî Değeri* (doktora tezi, 1978), İÜ Ed. Fak.; Şâkir Mustafa, *et-Târîhu'l-Arabî ve'l-mü'errihûn*, Beyrut 1980, II, 386-388; *Mecmû'a-i Makâlât-ı Abbâs İkbâl-i Âştîyânî* (nşr. M. Debîr-i Siyâkî), Tahran 1369 hş., s. 68-85, 430-440; V. V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan* (haz. Hakkı Dursun Yıldız), Ankara 1990, s. 23-25; a.mlf., "Beyhaki", *İA*, II, 582-584; Güller Nuhoğlu, *Beyhaki Tarihine Göre Gaznelilerde Devlet Teşkilâtı ve Kültür* (doktora tezi, 1995), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; Rızâzâde Şafak, "Ebü'l-Fazl Beyhaki ve Târîh-i Beyhaki", *Armağân*, XI/12-13, Tahran 1317 hş.; C. E. Bosworth, "Early Sources for the History of the First Ghaznavid Sultans", *IQ*, VII (1963), s. 10-14; a.mlf., "Notes on Some Turkish Names in Abu'l-Fadl Bayhaqi's Tarih-i Mas'ûdî", *Oriens*, XXXVI, Leiden 2001, s. 299-313; Said Naficy, "Bayhaki, Abu'l-Fadl", *EP* (İng.), I, 1130-1131; G.-H. Yusufi, "Bayhaqi, Abu'l-Fazl", *Elr.*, III, 889-891.

TAHSİN YAZICI

TÂRÎH-i CEVDET

(تاریخ جودت)

Ahmed Cevdet Paşa'nın

(ö. 1895)

Osmanlı tarihine dair meşhur eseri.

1188-1241 (1774-1826) yılları arasındaki olayları kapsayan on iki ciltlik Osmanlı tarihi olup türünün en önde gelen eserlerinden biridir. Eser, Encümen-i Dâniş'in 1267 (1851) tarihli kararı ile henüz genç yaşta bulunan Cevdet Efendi'ye sipariş edilmişse de Encümen-i Dâniş'in kısa bir

süre sonra kapanması yüzünden bu görevlendirilmeyle ilgili irâde-i seniyye, Meclis-i Maârif-i Umûmiyye'nin talebi üzerine 9 Muharrem 1270 (12 Ekim 1853) tarihinde çıkmıştır. I. cildin hâtimesindeki açıklamaya göre müellif eserini hemen bu tarihte yazmaya başlamıştır (Neumann, s. 21). Burada eserin yazılış gerekçesi de belirtilmiştir. Buna göre 1187 (1773) yılına kadar matbu tarihler ve 1241 (1826) yılında *Üss-i Zafer* mevcut olmakla birlikte bunların arasında kalan tarihleri basılmamış olduğundan kaybolma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Bu durumda yazardan beklenen, döneme ait bütün tarihlerin derlenip toparlanarak değerlendirilmesi ve eserin özellikle, *Tezâkir*'deki ifadeye göre (IV, 39) herkesin rahatça anlayabileceği "kaba Türkçe" ile kaleme alınmasıdır. Yazar mecazî ve secilî anlatım (inşâ) sanatının tarih yazımında kullanımına karşıdır; eserde ortaya koyduğu dil ve üslûpla âdeta gurur duyar ve bu alanda yeni bir çığır açtığı kanaatindedir (Neumann, s. 20-21). Ellerinden iş çıkmayan ve sırf protokol sebebiyle bir araya getirilen kişilerden oluşan Encümen-i Dâniş'in yaptığı diğer siparişlerine rağmen ortaya çıkabilen tek çalışmanın kendi eseri olduğunu da belirtir (*Tezâkir*, I, 13).

Bu görevlendirmeden ötürü ayrıca Süleymaniye müderrisliğine yükseltelen Cevdet Efendi eserini telife başladıktan sonra Nâilî Efendi'nin vefatıyla onun yerine vak'anüvisliğe tayin edildi (18 Şubat 1855). Eserin II. cildi yedi ayda, III. cilt Kırım savaşı, evlilik, *Metn-i Metîn* gibi başka telifler sebebiyle iki yıl içinde tamamlandı ve hemen basıldı (1857). Osmanlı tarihinin başta gelen isimlerinden J. von Hammer-Purgstall, bazı yanlışlıklar içine düşmüş olsa da eserin ilk üç cildini takdir eden ve tanıtan iki yazı kaleme aldı (bk. bibl.). İlk cilt için alınan irâde-i seniyye sonraki ciltleri kapsayacak biçimde genişletildi. Ahmed Cevdet, bir yandan tarihini yazarken öte yandan belki tarih görüşünün derinleşmesine katkısı olabileceğini düşünerek Pîrîzâde Mehmed Sâhib Efendi'nin eksik bıraktığı İbn Haldûn'un *Muḥaddime* çevirisini tamamlayarak bastırıldı. Üstlendiği çeşitli devlet görevleri eserin diğer ciltlerinin kısa zamanda bitirilmesini engelledi. Ancak mâzûliyetleri sırasında ve boş vakitlerinde eserini yazmak için fırsat bulabildi. Daha sonraki ciltler ilk üç cilde göre muhtasar kaldı. Nitekim olaylar, tayinler, ölümler, özgeçmişler gibi ana maddeler içinde tasnif edilen anlatım tarzı III. ciltte daha belirginken diğer ciltler farklı bir

özelliğ gösterir. III. cildin nihayetinde hâtimenin arkasında yer alan zeyil kısmı da onun klasik tarih geleneğinden uzaklaşmak istediği izlenimini verir (Neumann, s. 26). IV. cilt önemli bir olayı baştan sona ele aldığından monografik bir tarzdadır. 1781-1791 yılları arasında Avusturya ve Rusya'ya karşı sürdürülen savaş, yapılan mütareke ve barış anlatımlarıyla bu cilt âdetâ savaşın müstakil bir tarihi gibidir. Bütünlük ancak araya giren I. Abdülhamid'in ölümü, kendisi ve dönemiyle ilgili biyografik verilere ve değerlendirmelere yer verilmesiyle bölünür. Bu anlatım tarihten ders çıkaran uzun bir hâtime ile sona erer.

Eserin V. cildi tertip bakımından ilk dört ciltten ayrılmaktadır. Bu cildin başına kullanılan kaynakların bir listesi konulmuş ve Avrupa'nın siyasal durumunu açıklayan bir bölüme yer verilmiştir. Sekiz yıllık bir aradan sonra 1286'da (1869) basılan VI. cilt, Fransız İhtilâli sebebiyle Antikçağ'lardan o döneme kadar gelen bir Avrupa tarihi derlemesi özelliğini taşır. Osmanlı tarihi Avrupa ve dünya tarihinin bir parçası olarak algılanır ve böyle takdim edilir (a.g.e., s. 32). VII ve VIII. ciltler 1288'de (1871) basılır ve daha önceki ciltlerde görülen "Ve-kâyi-i Devlet-i Aliyye" başlığına artık yer verilmez. 1292'de (1875) yayımlanan IX. cilt 1226 (1811) senesi ortalarına kadar gelir. Sırp isyanı, Napolyon merkezli Avrupa'daki olaylar ve Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın Mısır'a hâkim olması ana konuları teşkil eder. Bu ciltte Alemdar Mustafa Paşa'nın bir gravürüne yer verilir. Daha sonraki baskılara konulmayan bu resim eserin tamamında bulunan iki resimden biridir. Diğer Zıştovi barış görüşmelerini gösteren bir enfiye kutusu kapak kompozisyonu olup burada Osmanlı delegeleri içinde İbrâhim İsmet Beyefendi de yer alır. Cevdet Paşa bunu, adı geçen zâtin oğlu olan ve kendisi gibi Mustafa Reşid Paşa'nın siyasi kadrosu içinde yer alarak eserinin yazımında istifade etmek üzere zengin kütüphanesini kullanmasına izin veren (*Târîh*, II, 102-103; *Tezâkir*, IV, 67), hatta bir arşiv belgesine göre projeyi bu şekilde desteklemesi kendisinden resmen istenen (Neumann, s. 18) Şeyhülislâm Ârif Hikmet Beyefendi'den almıştır. Bu resim 1309 (1891-92) baskısında (V. cildin son yaprağında) tekrarlanmıştır. *Târîh-i Cevdet*'in son üç cildi sekiz yıllık bir aradan sonra 1300 (1882) başlarında bitirildi ve iki yıl içinde yayımlandı (1882-1884). Eserin X ve XI. ciltleri tarihsizdir. Böylece eserin birinci baskısı tamamlanmış oldu. *Târîh-i Cevdet*'in ikinci basımına 1302-1303 (1885-

1886) yıllarında yeni bir tertiple başlandı, ancak yazarın biçim ve kâğıtla ilgili hoşnutsuzluğundan ötürü yalnızca sekiz cildi neşredildi. Eserin 1309'da (1891) yeni düzenlemelerle yapılan üçüncü baskısı büyük yenilikler içermektedir. Bu basımın I. cildinde seksen beş sayfaya sığdırılan mukaddime yeni bilgiler eklenerek oldukça genişletildi ve ilk cilt başlı başına bir giriş haline geldi. Önceki ciltlerde dağınık biçimde verilen kaynaklar da bu cildin başına alındı (I, 4-13).

Eserde olaylar sebep ve etkileriyle açıklanır ve bunlardan ders çıkarmaya yönelik bir üslûpla verilir. Hadiselerin oluşumu ve etkileri gerçeğe uygun biçimde ele alınmıştır. Anlatımda pragmatik bir tarih yazımı görüşünün temsil edildiğini söylemek mümkündür. Bununla beraber olayların kesintisiz anlatımı muhtemelen yazım tekniği açısından birtakım sıkıntılara yol açmıştır. Zira daha sonraları vak'anüvislerin kronolojik tasnif tarzı benimsenmiş, böylece hicrî senelere bölünmüş bir anlatım şekline geçilmiştir. Bu özelliği bakımından eser önceki vak'anüvis tarihlerinden pek ayrılmaz. Ancak eleştirel bakış ve olayların ele alınan zaman dilimleri içinde bir bütün halinde işlenmesiyle onlardan ayrılır. Eserde kurumların çöküş sebepleri derinlemesine irdelenir. Bundan ötürü imparatorluğun tarihi neredeyse müesseseler tarihi bağlamında ele alınır ve toplumu Batılılaşmaya götüren gelişmeler üzerinde durulur. Pek çok kavram, deyim ve konu bağimsiz olarak işlenmiştir. Bunlar birer çerçeveye yazı niteliğini ve monografi özelliğini taşır. İstîtrat şeklinde bütün ciltlere serpiştirilen bu ayrıntılar gerçek bir araştırmaya ürünüdür.

Târîh-i Cevdet çok geniş bir kaynak taramasına dayanır. Ana kaynaklarının başında yazarın ağır biçimde eleştirdiği vak'anüvis tarihleri gelir (I, 4-5). Cevdet Paşa, vak'anüvislerin çoğunun tarihin konusunu değiştirerek sayfalarını şiirlerle, hayallerle süslediğini yazar. Aynı zamanda seleflerini cüz'î ve küllî her şeyi eserlerine almakla suçlar. Bununla birlikte kendisi de eski alışkanlıklardan kolayca sıyrılamaz; sayfalarına şiir parçaları serpiştirmekten, yangın, deprem, mevlid ve kılıç alayları, ricâlin özgeçmişi, çeşitli hikâyeler gibi cüz'iyata yer ayırmaktan kendini alamaz. Eserin diğer kaynakları arasında özel tarihler, mecmua, lâyiha, terâcim-i ahvâl kitapları, seyahatnâmeler, sefâretnâmeler önemli yer tutar. Muahede metinleri, telhisler, arşiv belgeleri, hatt-ı hümâyunlar da ilk elden kaynaklar arasındadır. Pek çok bel-

ge ilgili ciltlerin sonuna eklenmiştir. Öte yandan Cevdet Paşa mezar taşları, vakfiye, sikke vb. malzemenin tarihin açıklanmasında ne kadar önemli olduğunu kavrayan Osmanlı tarihçilerinin başında gelmektedir. Musul yakınlarında yapılan arkeolojik kazılardan söz etmesi dikkati çekmektedir. Bir "fenn-i mahsûs" diye nitelendirildiği sikkelerin birçok önemli sorunların çözümüne katkıda bulunduğunu vurgulamaktadır (I, 247); hatta bütün Osmanlı paralarını gördüğünü söyler (I, 255). Kullandığı eserler, büyük ölçüde Veliyyüddin Efendi Kütüphanesi'ne katılan Cevdet Paşa kitapları koleksiyonu içinde yer almaktadır. Cevdet Paşa, sözlü kaynakları da ihmal etmez. Zamanında yaşayan ya da olayların akışında etkili olanlardan yetiştirdiği kimselerin tanıklığına başvurur.

Cevdet Paşa, Batı kaynaklarını da kullanmıştır. Onun tarih ve hukuka ait Fransızca eserleri anlayabilecek durumda olduğu açıktır. Geniş yer verdiği Avrupa tarihini yazarken Batı kaynaklarına başvurma gereğini duymuş ve sık sık bunlara atıfta bulunmuştur. Terekesinde Avrupa tarihiyle ilgili çeviri eserlerin bulunduğu görülmektedir. Kendisine bu konuda düzenli notlar hazırlayanlar arasında devletler arası hukuk uzmanlarından Ali Şehbaz Efendi'yi ve özellikle bir dünya tarihi çevirisi hazırlayıp Encümen-i Dâniş'e sunan Şehak Abru'yu anmak gerekir. Bununla birlikte Cevdet Paşa'nın yararlandığı Batı kaynaklarının tam bir listesini vermeye imkân yoktur. Öte yandan bu kaynakları ne derecede ve ne kadar sıhhatli kullandığının belirlenmesi ilginç sonuçlar verebilir. Nitekim tarihinde ele aldığı son önemli olay olan Yeniçeri Ocağı'nın ilgasına dair anlatımının başlıca kaynakları arasında yer alan *Üss-i Zafer*'den faydalanan biçimi bu eseri tamamen ve ciddi şekilde incelemeyi açıkça göstermektedir. Cevdet Paşa, *Hulâsatü'l-kelâm fî reddi'l-avâm* adını taşıyan eserden -kendi yakıştırdığı isimle *Koca Sekbanbaşı Risâlesi* geniş özetler halinde uzun alıntılar yapar ve bu eserin meçhul müellifini dönemin yeniçeri ileri gelenlerinden "Koca Sekbanbaşı deyü mâruf birisi" diye takdim eder (VII, 289-290). Ancak kaynak kullanımındaki zafiyetinden ötürü günümüze kadar gelen bir yanlışlığın yerleşmesine yol açar. Zira *Üss-i Zafer*'i hiç olmazsa ortalarına kadar okumuş olsaydı burada risâlenin müellifinin vak'anüvislik vazifesinde de bulunmuş olan Ahmed Vâsıf Efendi olduğunun açıkça belirtildiğini, üstelik söz konusu eserden parçalar da aktarılmış olduğunu

görecekti (Beydilli, sy. 12 [2005], s. 221-224). Vak'anüvis tarihlerinde Avrupa tarihine pek az yer ayrılmıştır. Şânîzâde Mehmed Atâullah Efendi bu sınırı biraz aşmış, Batı'daki demokratik gelişmeler üzerinde durarak parlamenter düzenin yerleşmesinden söz etmiştir. Ahmed Cevdet Paşa ise Avrupa ve bir ölçüde dünya tarihine geniş yer vermiş, özellikle Fransız İhtilâli ile büyük bir değişim içine giren Avrupa'nın aldığı yeni durumun Osmanlı Devleti'ne de büyük etkisi olduğu yargısından hareketle (I, 163) olayların bir bütün halinde işlenmesini zorunlu görmüştür. Bu anlamda VI. ciltle birlikte Osmanlı tarihini dünya tarihinin bir parçası olarak ele almaya başlar.

Yeni tertipte önemsiz de olsa bazı metinler çıkarılmıştır. Bunlar arasında ilk beş cildin sonundaki teşekkür ve ithaflarla düşürülen tarihler de vardır. İlk iki basım arasındaki metin farklılıkları etraflı incelemeye konu olmuştur (Neumann, s. 64-75). Bundan anlaşıldığına göre metin dışı bırakılanlar önemsiz ayrıntılardır. Dolayısıyla dönemin genel havasından hareketle bu kesintilerin II. Abdülhamid devrinin sansürünün bir sonucu olduğuna dair yerleşmiş kanaatin mesnedi bulunmadığı açıktır.

Ahmed Cevdet Paşa'nın tarihçiliğe en büyük katkılarından biri de çağdaş kavramlara geniş yer vermesidir. Bunların başında efkârümûmiye (opinion publique) gelmektedir (Tanpınar, s. 172). Öncelikle Fransız İhtilâli'nde efkârümûmiyenin belirleyici etkisi üzerinde durur (VI, 166). Yeniçeriliğin kolaylıkla kaldırılmasını efkârümûmiyenin bir zaferi gibi gösterir (XII, 164). Yine bu bağlamda Cevdet Paşa hükümetlerin düşürülmesinde efkârümûmiyenin ağır bastığına dikkat çeker, artık zamanın değiştiğini ve halkın gözünün açıldığına işaret eder (*Tezâkir*, I, 20; II, 44; IV, 28, 148, 152). Diploması ve politika kelimeleri daha önce Türkçe'ye girmişti. Fakat bunları biçimlendiren ve yerli yerine oturtan yine Cevdet Paşa olmuştur. Tarihinde XVI. yüzyılda Avrupa'da kurulan ve halen geçerli olan bir "muvâzene-i politika"dan söz eder (I, 218). Osmanlı Devleti'nin coğrafi, stratejik ve ekonomik konumunu göz önünde bulunduran Cevdet Paşa, yabancı devletlerin çıkarlarının yanında politikalarının da gereği gibi bilinmesini savunur (II, 290). Devletler arası ittifaklar her zaman ortak çıkarlar üzerine kurulur; bu da kendine özgü bir dili olan diplomasiye dayanır (IV, 173, 211). Eskiden Avrupa ahvaline vâkıf olmayan diplomatlarımızın aldana aldana aldatmayı öğrendiklerini, böyle-

ce siyasî ahlâkın da değiştiğini söyler (IX, 269).

Cevdet Paşa eserinin yerli ve yabancı kaynaklarını eleştirel bir bakışla değerlendiren. Olayların derinliğine inip onlardan ibret almayı amaçlar. Anlattığı olayların sebeplerini gelişmelerde arayarak bunların doğurduğu sonuçları ortaya koymaya çalışır. Bu bakımdan kendinden önceki Osmanlı tarihçilerinden büyük ölçüde ayrılır. Tarihçinin son derece tarafsız olması ve doğruyu söylemesi gerektiği görüşündedir (I, 14; II, 16). Tarihte ortaya çıkan büyük devrimlerin ve ilerlemelerin özünü yakalamayı tarihin bir görevi kabul eder (VIII, 338). Ele aldığı dönemlerin tenkidini yaparken aynı zamanda yaşadığı devrin de tenkidini yapmakta olduğu Ahmet Hamdi Tanpınar tarafından tesbit edilmiş (*19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 172), en son Neumann tarafından ayrıntılı biçimde ortaya konmuştur. Özellikle ilmiye sınıfının ıslah kabul etmez durumu, kendi haline terk edilmesi ve temel siyasî konulardan uzak tutulması gerektiği hususu dönemine yönelik eleştirel bir bakışı belirler. Aynı şekilde III. Selim'in hal' ve katlinin anlatımında Abdülaziz'in âkıbetine yapılan bir telmih gizliliği belli olmaktadır (Neumann, s. 99, 104 vd.). Bununla beraber Cevdet Paşa, tarihinde kendisinin de mimarlarından biri olduğu Tanzimat'ın savunucusu kimliğini taşır, genelde o devrin bakış açısıyla yazar, tarihten verdiği örneklemelere onu savunmak için başvurur; dolayısıyla kendi döneminin reform siyaseti âdetâ tarihinde anlattığı olayların uzantısı veya sonucu gibidir (*a.g.e.*, s. 208, 216, 217). Cevdet Paşa bu durumu yer yer açıkça ifade eder. Böylece Tanzimat'a tarihî bir tutarlılık kazandırır ve onun Osmanlı geleneğinin bir parçası haline gelmesine yardımcı olur. Reformların yabancılığını giderir ve gelişmenin doğallığına vurgu yapar. Doğru önlemlerin alınması halinde en olumsuz şartlar dahilinde bile devletin kurtuluşu için bir çıkış yolu bulunacağı mesajını verir. Bu şekilde İbn Haldûn'daki kaçınılmaz son ve felâket karamsarlığını çürütmeye yönelmiş olarak tarihî bir vazife ifa eder (*a.g.e.*, s. 218). Ahmed Cevdet Paşa, Nâmık Kemal'in Türk edebiyatına soktuğu vatan kavramına modern anlamda geniş bir içerik kazandırmıştır (I, 16; II, 82, 248).

Günümüzde de kendi kaynaklarını gölgede bırakacak derecede önemli bir başarı eseri halinde kullanılan *Tarih-i Cevdet* yazıldığı dönemde aydınlar arasında geniş ilgi uyandırmıştır. Bu konuda Viya-

na sefiri Sâdullah Paşa ile Nâmık Kemal'in eleştirileri ve Cevdet Paşa'nın bunlara verdiği cevaplar, yaptığı açıklamalar büyük bir değer taşımaktadır (*Tezâkir*, IV, 216-224).

BİBLİYOGRAFYA :

Cevdet, *Tarih*, İstanbul 1309, I-XII, tür.yer.; a.m.f., *Tezâkir*, I, 13, 16, 20; II, 44, 82; IV, 28, 39, 67, 148, 152, 212, 216-224; Sahaflar Şeyhizâde Esad Efendi, *Üss-i Zafer* (haz. Mehmet Arslan), İstanbul 2005, s. 119-120, 121-122, 125-127; Mükrimin Halil Yinanç, "Tanzimat'tan Meşrutiyet'e Bizde Tarihçilik", *Tanzimat I*, İstanbul 1940, s. 576; Ahmet Hamdi Tanpınar, *19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1976, s. 169-173; Zeki Arkan, "Cevdet Paşa'nın Tarihinde Kullandığı Yabancı Kaynaklar ve Terimler", *Ahmed Cevdet Paşa Semineri*, İstanbul 1985, s. 173-197; Christoph K. Neumann, *Araç Tarih Amaç Tanzimat: Tarih-i Cevdet'in Siyasi Anlamı* (trc. Meltem Arun), İstanbul 2000, tür.yer.; J. von Hammer-Purgstall, "Bericht über die Fortsetzung des Druckes der Osmanischen Reichsgeschichte zu Konstantinopel", *Sitzungsberichte der philosophisch-historischen Classe der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften*, XVIII/1, Wien 1855-56, s. 3-16; XIX/3 (1856), s. 375-398; Kemal Beydilli, "Sekbanbaşı Risalesi'nin Müellifi Hakkında", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, sy. 12, İstanbul 2005, s. 221-224; Âli Ölmezoglu, "Cevdet Paşa", *İA*, III, 119-121; Bekir Kütükoğlu, "Vekâyinüvis", a.e., XIII, 284-285.

ZEKİ ARIKAN

TÂRİH-i CİHÂNGÜŞÂ

(تاریخ جهانگشای)

Atâ Melik Cüveynî'nin
(ö. 681/1283)

Moğollar, Hârizmşahlar
ve İsmâîlîler'e dair eseri.

650-658 (1252-1260) yıllarında üç cilt halinde kaleme alınan eserin birinci cildinde Cengiz Han'ın ortaya çıkışından önce Moğollar ve Cengiz yasası hakkında bilgi verildikten sonra Cengiz Han'ın ortaya çıkışı ve Uygur ülkesini ele geçirmesi anlatılmaktadır. Bu kısımda Uygurlar'ın din ve efsaneleri üzerinde durulmakta, Cengiz Han'ın Orta Asya ve Mâverâünnehir'i istilasından, Ögedey Kağan ve Güyük (Göyük) Han devrinde cereyan eden olaylardan bahsedilmektedir. İkinci cilt Hârizmşahlar Devleti tarihiyle Hülâgû'nun İran'a gelişinden önceki Moğol valilerine ayrılmıştır. Yer yer Karahitaylar'la ilgili önemli bilgilerin verildiği bu ciltte özellikle Hârizmşah Alâeddin Muhammed b. Tekiş ve Celâleddin Hârizmşah dönemlerindeki hadiselerin ayrıntılı biçimde kaydedildiği görülmektedir. Müellif eserinin bu kısmını yazarken Ali b. Zeyd el-Beyhakî'nin günümüze ulaşmayan *Meşâribü't-tecârib*, Fahreddin er-Râzî'nin *Câmi'u'l-ülûm* ve Sad-